

ՍԱՐԳԻՍ ՅԱՓՈՒՋՅԱՆ

ԲԱԲԳԵՆ ԿՅՈՒԼԵՍԵՐՅԱՆ (1868—1936)

Լրացավ Մեծի Տանն Կիլիկիո Աթոռակից Կաթողիկոս, քաջ հայագետ, պատմաբան-բանասեր, հայ հին մատենագրության և գրաբարի ոսկեբերան դասախոս, կորովի խմբագիր, հայ մշակույթի նշանավոր գործիչ Բաբգեն Կյուլեսերյանի ծննդյան 125 տարին:

Ծնվել է 1868-ին Այնթապում: Նախակրթությունն ստացել է ծննդավայրի հայտնի Վարդանյան վարժարանում: 1889—1896 տարիներին սովորել և ավարտել է Արմաշի Դպրեվանքը:

1899—1900-ին՝ վանահայր և առաջնորդ Տարոնի (Մուշ) վիճակի: Անդրանիկի հայդուկային խմբին օգնելու, զենք ու զինամթերք մատակարարելու մեղադրանքով բանտարկվել, ապա աքսորվել է Կ. Պոլիս, որտեղ «ընդ հսկողությամբ» մնացել է մինչև 1907: Այս տարիներին խմբագրել է «Լույս» եկեղեցագիտական շաբաթաթերթը և դասախոսել Պերպերյան և Կեդրոնական վարժարաններում:

1907—1909-ին վերադառնալիս է Արմաշի Դպրեվանքի:

1914-ին մեկնում է Ամերիկա՝ բուժվելու: Վրա հասած համաշխարհային առաջին պատերազմի պատճառով ստիպված մնում է այնտեղ մինչև 1922: Բուտոնում հրատարակում է «Տավրոս» շաբաթաթերթը:

1924—1927-ին Եդիշե Դուրյան Պատրիարքի օգնականն է, «Սիոն» ամսագրի խմբագիրը և Ժառանգավորաց վարժարանի և ընծայարանի դասախոսը:

1928-ին Մեծի Տանն Կիլիկիո Սահակ ծերունագարդ Կաթողիկոսի կողմից կոչվում է Աթոռակից Կաթողիկոսության՝ կազմակերպելու համար Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը Սիրիայի մեջ: Զեռնադրվել -օծվել է 1931 ապրիլի 26-ին Հալեպի Ս. Քառասուն Մանկունք եկեղեցում:

1931—1936-ին՝ Աթոռակից Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո և դասախոս՝ նորաբաց Դպրեվանքում:

Բաբգեն Կյուլեսերյանի անձի մեջ միշտ նախանձելի ներդաշնակությամբ համագորակցել են հոգևորական գործիչը, դասախոսը, խմբագիրն ու գիտնականը: Այդ ներդաշնակության շնորհիվ անշո՛ւշտ որ աստանդա-

կան և ոչ երկար կյանքի ընթացքում նա կարողացել է աշխատասիրել և հրատարակել երեք տասնյակից ավելի երկեր, որոնցից են գիտական աշխարհին լայնորեն հայտնի «Ծովք, Տլուկ և Հոռմկլա», «Եղիշե», «Իսլամը հայ մատենագրության մեջ», «Հայ Եկեղեցին Ե. դարում մեջ», «Կոլոտ Հովհաննես Պատրիարք», «Ցուցակ ձեռագրաց Ղալաթիո», «Ցուցակ ձեռագրաց Անկյուրիո Կարմիր վանուց և շրջակայից», «Պատմություն Կաթողիկոսաց Կիլիկիո» և այլն:

Համակարգված գիտելիքների, խորունկ մտքի ու պողպատյա տրամաբանության, անսպառ կորվի և անսահման խիզախության մի համաձուլվածք, որ, սակայն, ամեն բույե անակնկալի կարող էր բերել քեզ իր փրկումն քնքշասրտությամբ, երբ խոսքը վերաբերվում էր հայությանը, նրա պատմությանն ու լեզվին, փառքին ու ճակատագրին:

Սիրում էր հրապարակային վեճը, ու պայքարն իր տարերքն էր: Իր նշմարտությունը պաշտպանում էր ազնիվ կրթով ու բաց խիզախությամբ: Կովել էր միշտ բաց դաշտում ու երբեք չէր խրամատավորվել...

Երբ առիթը ներկայանար, սիրում էր պատմել իր հրապարակային վեճ ու «մարտերից»: Պատմում էր այնպիսի կենդանի ոգևորությամբ ու կրթով, որ թվում էր, տարիների վաղեմություն ունեցող այդ վեճը նա մղում է հենց հիմա՝ հենց քո՝ դեմ: Ու մի անգամ, երբ պատմում էր Մխիթարյան միաբան, նշանավոր հայագետ հայր Արսեն Ղազիկյանի հետ ունեցած մի վեճի մասին, մեր դասընկերներից մեկը սրամտորեն նկատեց.

— Վեհափառ, հայր Արսեն Ղազիկյանը մեր դասարանեն չէ:

Անակնկալի եկած, մի պահ լուլեց Վեհափառը, ապա շարունակեց.

— Գիտեմ, որ հայր Ղազիկյանը ձեր դասարանեն չէ, բայց վստահ չեմ, որ ձեր դասարանեն ալ Ղազիկյան մը չելլե...: Ուստի, խոսք ու կռիվս Վեհետիկեն ելած և ձեզմե ելլելիք ղազիկյաններուն մասին է...

Մեզ խորապես հուզում էր նա, երբ արդեն Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս, աներեր հավատքով և իրավ համեստությամբ խոսում էր Հայ Եկեղեցու միասնականության ու լուսավորչահաստատ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի գերակայության մասին: Գաղափարք, որ Բ. Կյուլեներյանի համար համոզմունք էին, գործունեության անխախտելի սկզբունք, և որոնց իրականացմանը անմնացորդ նվիրեց իր՝ բարձրաստիճան եկեղեցականի, խիզախ քարոզիչ-հրապարակագրի, ոսկեբերան դասախոսի, հմուտ գիտնականի և մեծ հայրենասերի ի սկզբանե պայծառ ու մինչև մահ անբասիր կյանքը:

Բերեմ հանրաժանոթ մի օրինակ: Բաբգեն Ա. Կյուլեներյանի կաթողիկոսության տարիներին (1928—1936 թթ.), ընդունված կարգի համաձայն Կիլիկյան թեմի բոլոր եկեղեցիներում, առանց բացառության, Ս. Պատարագի ժամանակ հիշատակվում էր նախ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, որից հետո միայն Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսի անունը: Մինչև հիմա ականջիս մեջ հնչում են այդ օրերի պատարագիչների և ի մասնավորի Բաբգեն Ա. Կյուլեներյան Կաթողիկոսի սրտահույզ պատասխանը դպիրների «Յիշեա՛ Տէր եւ ողորմեա՛» ու սարկավագի «Օրհնեա՛ Տէ՛ր» պաղատանքին. «Ես առաւել զեպիսկոպոսապետին մեր եւ զպատուական Հայրապետին ամենայն Հայոց զՏէր Խորէն Ա. Կաթողիկոսն շնորհեցես մեզ ընդ երկար աւուրս ուղիղ վարդապետութեամբ...»:

Ես չգիտեմ, հիմա շարունակվո՞ւմ է արդյոք Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության եկեղեցիներում եղբայրական վերաբերմունքի գեղեցիկ և ուսանելի այդ ավանդույթը:

Բաբգեն Ա Կաթողիկոսը ապրում էր աշխատանքային խստամբեր կյանքով: Նրան չէին հուզում պաշտոն, փառք ու փափկակեցություն:

Երեք սրբություն էր դավանում՝ հայրենիք ու հայ ժողովուրդ, հայ դրաքոց ու դպրություն և ինքնագլուխ (autocephalus) Հայ Եկեղեցի: Ուներ եռյակ հպարտություն՝ որ ծնվել է հայ և մկրտվել հայ առաքելական դավանանքի սուրբ ավագանում, որ կարող է խոսել ու գրել մեր մեծաաքանչ գրաբարով, որ շրթները սուտ չեն բարբառել ակեկոծ կյանքի ամենատագնապալի պահերին, անգամ հայակեր սուլթան Համիդի քննիչների առաջ...:

Երբ բարձր էր լինում տրամադրությունը, մանկորեն «պարծենկոտ» «սպառնում» էր.

— Տղա՛յք, հիմա գրաբար կխոսեմ, հա՛...:

Ու... խոսում էր: Ու կարկաչում էր հայոց մեծաաքանչ գրաբարը՝ վարարելով պատանի մեր հոգիները ոսկեդարյան խոհերով, որ վեհ էին ու վսեմ...:

Հիշեմ մի քանի դրվագ Տանն Կիլիկիո Անթիլիասի դպրեվանքում 1931—1935 թվականների իմ ուսանողության ժամանակաշրջանից, որոնք ավելի քան կես դար, մինչև ծերության այս օրերը, ապրում են իմ հիշողության մեջ որպես մշտապես շարունակվող դասեր ու պատգամ:

«Զ» ՆԱԽԴԻՐԸ

Գրաբարը ժողովրդախոսակցական լեզու եղե՛լ է, թե ոչ: Այս խնդիրը երկար զբաղեցրել է հայ և օտար հայագետների: Գիտնականների մի խումբ ասում է, թե եղել է, իսկ մի ուրիշ խումբ՝ թե չի եղել: Մեր դասախոս Բաբգեն Կյուլեսերյանը առաջիններից էր:

Արմաշի դպրեվանքն ավարտելուց և վարդապետի կարգ ու կոչում ստանալուց հետո, 1898 թ., երիտասարդ Կյուլեսերյանը նշանակվում է Մշո ու Տարոնի շրջանի առաջնորդ, ուր հոգևոր-ազգային գործունեությանը զուգահեռ շարունակում է պատմա-բանասիրական իր աշխատանքները:

Մի անգամ, անակնկալորեն, իր մոտ հյուր է լինում Մխիթարյան ուխտից մի վարդապետ, իր երբեմնի «հակառակորդներից» մեկը: Գրական-գիտական շրջապատից հեռու, Մշո անմատչելի լեռների կղզիացման մեջ, այս հանդիպումը չսպասված, սակայն իրական երանություն է լինում գիտնական-վարդապետների համար: Եվ, մոռացած ամեն ինչ, տրվում են հանելի, աշխույժ գրույցի:

Հյուրը, որ ազգագրագետ է, անհոգ հետաքրքրություն է ցուցաբերում տեղի ժողովրդական առասպելների ու ավանդույթների նկատմամբ: Կյուլեսերյանը ասացողներ է հրավիրում: Մշո անուշ բարբառով առինքնող սրտում են բազմապիսի անսպառ առասպել ու ավանդություններ, բոլորն էլ խորիմաստ, ինքնատիպ, չլաված: Եվ, ահա, գիշեր ու ցերեկ այնպես են խառնվում իրար, որ մեկնումի նախապես որոշված օրը անսպասելի անակնկալ է թվում բարեկամներին:

Ողջերթի համար հավաքվել-եկել են Մշո երևելիները: Հյուր ու հյուրընկալ իրար կողքի՝ լուռ են: Լռել են բոլորը: Առաջնորդարանի բարապանը, մշեցի մի գեղջուկ, որ իրեր է տեղափոխում, գալիս-կանգնում է Կյուլեսերյանի առաջ ու հայտնում ինքնագոհ.

— Հա՛յր Սուրփ, զըմեն դարը պըրծը:

Հանկարծ, բոլորովին անապասելի, Կյուլեներյանի մտքում կայծակում է «զ» նախդիրը. նա հիշում է հին վեճը՝ «եղե՛լ է, թե՛ չի եղել»: Եթե չի եղել, այդ «զ»-ն որտեղի՞ց հայտնվեց անուսում այս մշեցու լեզվի վրա: Ո՛չ սա, ապացույց է, անհերքելի ապացույց: Ու մոռացած ամեն պաշտոնականություն, ուղղակի իրար է անցնում, գրկում երբեմնի «հակառակորդին» ու եռանդագին բացականչում.

— Հա՛յր Սուրբ, լսեցի՞ր, թե ինչ ըսավ այս մշեցի անուսում շինականի համբուրելի լեզուն,—ու, դառնալով Օվե բիճային, խնդրում է թախանձանք,—կխնդրեմ՝ կրկնես ինչ որ հիմա ըսիր, «զ»-ով ըսիր:

Բարապանը, հյուրն ու ողջերթի եկածները ոչինչ չեն հասկանում, նրանք զարմացած նայում են իրար, մինչ վարդապետը խնդրում է.

— Կխնդրեմ, կրկնես...

Իսկ Օվե բիճան, շիվար ու խղճուկ, հարցնում է.

— Հա՛յր Սուրբ, զո՞րն ասիմ, զո՞րն կրկնիմ, ես իմալ կինամ:

«Ջամենից» հետո, ահա և «զորն», գրաբարյան մի նոր մնացույց, մի նոր ապացույց: Կյուլեներյան վարդապետը էլ չի դիմանում ու եռանդագին բացականչում է.

— Հա՛յր Սուրբ, լսեցիր, չե՞, «զորն», «զամեն»: Կհիշե՞ս, ինձմե ապացույցներ կուզեիր: Խնդրեմ, օր մըն ալ մնա և վստահ եղիր, որ խորշինդ ապացույցներով կլենա: Իսկ հիմա, Հայր Սուրբ, վեր չկենա՞ս ու չհամբուրե՞ս Օվե բիճայի անուշ լեզուն:

— Արդար եք, Հա՛յր Սուրբ, արդար և իրավ. Օվե հայրիկի լեզուն հայրենի մասունք է հնավանդ, մասունք համբուրելի:

— Որ այդպես է,— Կյուլեներյանը դիմում է իր հյուրին,— Հա՛յր Սուրբ, ես, ի ներկայության Օվե բիճայի և հարգելի ազգայնոց, հետայսու լուծված եմ համարում մեր վեճը և բարի ճանապարհ մաղթում Ձեզ. «—Երթայք խաղաղությամբ և Տէրն ընդ Ձեզ. ամէ՛ն»:

ՄԵՐԹԵԿՆԵՐԸ

Երեսունական թվականների սկզբներին, Վենետիկի Մխիթարյան վարդապետ, անվանի հաշագետ Արսեն Ղազիկյանը (1870—1932) «Բազմավեպ» հանդեսում տպագրում էր շատ երկար մի հոդվածաշարք՝ «Մի գրեք, այլ գրեցեք» ընդհանուր խորագրի տակ: Հայոց լեզվի ուղղագրությունը կարգավորելու ձգտող մի աշխատություն, որի նյութերը հայր Ղազիկյանը քաղում էր սփյուռքահայ առօրյա մամուլից ու գրականությունից: Բարգևն Կյուլեներյանը բարձր էր գնահատում այս աշխատությունը, այն համարում էր հայոց լեզվի ուսուցման որակավոր դասագիրք և «Բազմավեպ»-ի ամեն մի համարին սպասում էր մեծ անհամբերությամբ: Ու երբ որևէ համար մի փոքր ուշանում էր, նա մտահոգ կրկնում էր.

— Ուշացավ, չեկավ «Բազմավեպ»-ի նոր թիվը:

Մեր Վեհափառ դասախոսի կարծիքով հայր Արսեն Ղազիկյանը մեր լեզվի մեծահարուստ, նվիրյալ ու մշտաբերուն պահապանն էր, և որի զարգացման այսօրվա մակարդակի համար մեր ժողովուրդը շատ է պարտական նրան:

Բայց և այնպես, որոշ առիթներով գանգատվում էր նրանից.

— Երբեմն շատ է համառ տնաշենը, կարծես հազարամյա ծառի կոճղ ըլլա, կոտրել-տարհամոզել չես կրնար գինքը...

Մի օր լսարան մտավ նա՝ ձեռքին սև կազմով մի գիրք: Լուռ, գլխահակ բարձրացավ ամբիոն, գիրքը դրեց ամբիոնին, իսկ փափլիկ, զորեղ աջը՝ գրքի վրա: Զգացվում էր, որ բարկացած է և ասելիք ունի:

— Հայր Արսեն Ղազիկյանի նոր երկասիրությունն է,—ասաց բառերը հատիկ-հատիկ ու ծանր-ծանր արտասանելով,—հայաշունչ, խելացի, օգտակար գիրք է: Կարդացե՛ք: Անպայմա՛ն կարդացե՛ք: Իսկ ես դիտողություն ունիմ,—ասաց՝ բոլորիս ցույց տալով հոռմեական թվանշաններ, որոնցով թվագրված էին աշխատության բաժինները՝ I, II, III և այլն:

Հետո փակեց գիրքը, զորեղ աջը նորից ծանրորեն դրեց նրա վրա ու շարունակեց՝ խոսքը ուղղելով հեռավոր Ս. Ղազար կղզում ապրող հեղինակին.

— Վարդապե՛տ, քու հայերեն գիրքիդ մեջ ի՞նչ գործ ունին հոռոմներու աչք ծակող մերթեկները, ինչո՞ւ մեր մայրենի ա, բ, գ-ով չես թվագրեր: Ինչո՞ւ անոնք կրցան բավարարել Անանիա Ծիրակացիի և այլոց տիեզերական հաշվումները, իսկ քեզ ու քու գրքիդ քանի մը բաժինները՝ ո՛չ: Հա՛յր Սուրբ, ի սեր Աստծո, մեկ կողմ նետե օտար այդ մերթեկները, որ աչք ու հոգի կծակեն...:

Այսպես, մոռացած լսարան ու մեզ բոլորս, մեր Վեհափառ դասախոսը կոիվ էր մղում հեռու-հեռավոր հեղինակին փոխարինող սևակազմ, փոքրիկ այս գրքույկի դեմ, որը հիմա, կարծես վախեցած, ավելի էր փոքրացել-կրճ-կրտել նրա հզոր աջի ճնշման տակ:

Երբ, մի փոքր հանգստացած, մեր դասախոսն ուզում էր անցնել օրվա դասախոսության նյութին, տղաներից մեկը հարցրեց.

— Վեհափառ, Դուք՝ մաքուր, անխառն, դասականորեն անբասիր հայերենի ջատագով եք, ի՞նչ անհրաժեշտություն Զեզ մղեց գործածելու «Մերթեկ» բառը, որ թուրքերեն է:

Հարցը սկզբունքային էր, ու մենք անհամբեր էինք իմանալու, թե ի՞նչ կպատասխանի Վեհափառը: Չուշացավ պատասխանը.

— Տղա՛յք, մեր գերանը իր ուսին հայոց տուն ու երդիկ կպահե, ժողովուրդ կպատասխարե... ուստի՝ ափսոսացի և... մերթեկը գործածեցի:

Այդ օրը, մենք՝ ուսանողներս, ուրիշ դասի կարիքը չզգացինք...:

